

Щербинін С.В. УКРАЇНСЬКА ДІВЧИНА У ДОШЛЮБНОМУ СПІЛКУВАННІ

Анотація. В своїй роботі ми намагались охарактеризувати особливості процесу соціалізації дівчат у молодіжних громадах XIX - початку XX ст. Розглянули звичаї дошлюбного спілкування українців.

Спілкування у молодіжних громадах сприяло вільному вияву почуття, естетизації кохання і вільному вибору пари. Цей вибір міг, звичайно, згодом, коригуватися волею батьків, котрі керувалися передусім економічними розрахунками.

У XIX - на початку XX ст. українська дівчина могла вільно висловлювати свої симпатії та почуття, була порівняно самостійна у виборі пари. Свобода шлюбних звичаїв, характерна для української етнокультури, до певної міри віддзеркалювала традиції молодіжних об'єднань.

Ключові слова. дошлюбне спілкування, традиційно-побутова культура, молодь, вечорниці, шлюб, народні пісні

Анотация. В своей работе мы пытались охарактеризовать особенности процесса социализации девушек в молодежных общинах XIX - начала XX вв. Общине в молодежных общинах способствовало свободному проявлению чувства, эстетизации любви и свободному выбору пары. Этот выбор мог, конечно, впоследствии, корректироваться волею родителей, которые руководствовались, прежде всего, экономическими расчетами.

В XIX - начале XX вв. украинская девушка могла свободно выражать свои симпатии и чувства, была сравнительно самостоятельна в выборе пары. Свобода брачных обычаев, характерная для украинской этнокультуры и в известной степени отражала традиции молодежных объединений.

Ключевые слова. добрачное община, традиционно-бытовая культура, молодежь, вечеринки, брак, народные песни

Summary. Ukrainian customs of premarital relations, which kept some remains of archaic traditions, ensure the whole system activity in ritualized and etiquette codes of behavior, which created favorable conditions for bringing together of youth, stimulating of love. A lot of comprehensive studies were created in Ukrainian ethnology regarding youth fellowships.

The purpose of the article is to describe the features of the socialization process of young females within youth fellowships in the XIX - early XX century.

Youth gatherings, which lasted until the early of XX century, took place on the basis of traditional and everyday Ukrainian culture in the form of: street, which starts from Easter and lasted until the fall, parties, that conducts from autumn to spring, and day breaks (the difference from parties was only that they lasted longer – until dawns, hence the name).

Ukrainian folk songs about love often take the form of a dialogue, researchers used to point that out, seeing it as a manifestation of parity in love.

Development of the dialogic form in Ukrainian folklore songs largely caused due to traditional custom youth gatherings. Since boys and girls as members of girls' and boys' fellowships stood separately on the "street" – girls on the one side and boys on the other.

Communication in youth fellowships encourages free expression of feelings, esthetization of love and free choice of the couple. This choice could, of course, eventually, be adjusted by parents who are primarily guided by economic calculations.

In the XIX - early XX century Ukrainian girl could freely express her sympathies and feelings and was relatively independent when choosing a pair. Freedom of marriage custom is typical for Ukrainian ethnic culture, to some extent reflects the traditions of youth fellowships.

Keywords. premarital relations, traditional and everyday culture, youth, parties, marriage, folk songs

Звичаї дошлюбного спілкування українців, у яких зберігалися залишки архаїчних традицій, забезпечували діяльність цілої системи ритуалізованих та етикетних кодів поведінки, що створювали сприятливі умови для вільного парубання молоді, стимулювали кохання [6, 5]. В українській етнології створено ряд ґрунтовних досліджень молодіжних громад - праці М. Чернишова «К вопросу о парубоцтве как особой общественной группе» (1887), В. Борковського «Парубоцтво как особая группа в малороссийском сельском обществе» (1887), В. Камінського «Парубоцькі громади на Поділлі як звичаєво-правовий інститут» (1928). Окремі важливі положення і висновки про молодіжні об'єднання містять узагальнюючі праці Ф. Вовка «Шлюбний ритуал та обряди на Україні» (1892), М. Грушевського «Поезія подружжя», в «Історії української літератури». - Т. 1 (1923), С. Килимника «Український рік у народних звичаях в історичному освітленні», О. Воропая «Звичаї нашого народу», а також праці сучасних народознавців А. Пономарьова, В. Борисенко, О. Курочкіна, В. Балушка. Аналізуючи різні аспекти діяльності молодіжних об'єднань, дослідники, як правило, менше уваги приділяють дівочим громадам. На цю обставину особливу увагу звернула К. Грушевська, обґрунтувавши тезу про необхідність глибшого вивчення особливостей дівочих громад. У праці «З примітивного господарства: Кілька зауважень про засоби жіночої господарської магії у зв'язку з найстарішими формами жіночого господарства» (1927) дослідниця стверджує: «... Майже всі соціальні явища - а тут розуміємо і відносини громади до природи - приймають різні форми залежно від того, чи до них підходить жіноча частина суспільності, чи чоловіча. Маємо отже різні релігійні вірування, різні запаси традицій, різну етику, різну мову. Різні виробничі техніки і різні знання, різну магію і медицину та зв'язані з тим перекази. Можна сказати - два різні світи, що хоч ніколи не відходять далеко один від одного в основних моментах культури і світогляду, тим не менше виразно розділяються і можуть бути досліджені окремо» [2, с. 27]. Цю важливу методологічну

настанову реалізують у своїх жіночих студіях феміністичного спрямування О. Маланчук-Рибак, О. Кісь, В. Агєєва та ін.

Мета статті - охарактеризувати особливості процесу соціалізації дівчат у молодіжних громадах XIX - початку XX ст.

На ґрунті української традиційно-побутової культури молодіжні зібрання, котрі проіснували до початку XX ст., відбувалися в формі вулиць, які розпочиналися від Великодня і тривали до осені, вечорниць, які проводилися з осені до весни, та досвітків (відмінність останніх від вечорниць полягала тільки в тому, що вони тривали довше, - до світанку, звідси й назва).

Всі ці зібрання мали певні регіональні відмінності, зокрема, на одних вечорницях більше працювали, на інших - переважно розважалися. Спільною рисою для всіх вечорниць було їхнє еротичне забарвлення. На вечорниці збиралися дівчата й парубки, які досягли шлюбного віку, організовані в дівочькі й парубочькі громади. «На цих зборах, що трохи нагадують великоруські «посиделки», але й дуже від них відрізняються, молодь грає, співає, танцює, частується, - відзначав Ф. Вовк, - а на кінець приносять до хати достатню кількість соломи та зговорені вже пари лягають спати, - як думають одні, цілком безгрішно, а на думку інших - не завше й без гріха» [1, с. 195].

Характеризуючи «загальну еволюцію» дошлюбного спілкування молоді, М. Грушевський наголошував, що вона « ішла в напрямі розвитку родинного життя коштом вільних сексуальних відносин нежонатого парубочтва і дівочтва» [3, с. 285]. Вчений пояснював це тим, що селянське господарство потребували робочих рук, родина поспішала долучити молодших членів до хазяйської праці, а тому намагалася обмежувати час дівочтва і парубочтва, прагнула якнайшвидше видати заміж дівчат і оженили парубків. «Сходина молодіжі відходить на другий план, для «отецьких синів і дочок» підшукується пара безпосередньо з-під рідної стріхи - вони виступають як «кандидати шлюбного стану» в оточенні своєї родини, в батьківській домі - пише М. Грушевський. - Тут виступає в усій своїй силі перевага родини, - тим часом як у весняних і літніх обрядах бачимо свобідні громади, парубочку й дівочку» [3, с. 285]. М. Грушевський стверджує також, що в ході еволюції шлюбних відносин складалася нова мораль - «непорушеної дівочької честі». У піснях величається новий, відмінний від архаїчного, образ дівчини, яка пильно береже свою дівочу честь - «свій віночок», «свій сад» для майбутнього чоловіка. «Грища» та вечорниці трактуються внаслідок цього як такі, які мало узгоджуються з родинною мораллю. У пісні батько закликає доньку покинути «норови», погрожуючи нагайкою:

«Ой садись, дівочко, на возі,
Та покидай батькові норови:
Первій норови - вечорки,
Другіі норови - попрядки,
Третіі норови - ігрища:

Коло тебе нагаєчка засвище!» [3, с. 285].

У боротьбі двох систем стосунків між молоддю, двох моралей, двох точок зору на еротичні й сексуальні відносини, яка, на думку М. Грушевського, тривала завжди, в селянському житті перемогла мораль родини, мораль «дівочької честі і стиду» [3, с. 286]. Однак це призвело до руйнування і відмирання традиційних форм спілкування молоді на вечорницях, досвітках та вулицях. Здебільшого, на вечорниці не пускали своїх дочок багаті селяни, сподіваючись вигідно видати їх заміж, хоч пускали синів-парубків. Бідні, хоч і визнавали, що роблять недобре, пускали дочок на вечорниці, виправдовуючи це тим, що в холодну пору року в тісній хаті дівчатам ніде прясти, - більше нарядуть на вечорницях; заважало й саме ночування дорослих дітей у своїй хаті (на матеріалі Слобідської України). Окрім того, як свідчать етнографічні матеріали Слобожанщини, батьки вважали не корисним позбавляти дочок і синів товариських громадських зв'язків, які сприяли їх соціалізації, несправедливим, з погляду батьків, вважалося відмовляти дітям у тій свободі дошлюбного спілкування, яку самі батьки зазнали в часи своєї молодості [3, 284]. Найбільшою перешкодою для розвитку різних форм молодіжних зібрань, насамперед - вечорниць були не батьківські заборони, з якими й дівчата не завжди рахувалися, а утиски з боку органів царської влади, а також церкви, що відбулося в сатиричній «Суплиці на попа»:

«Не вільно вже парубкам з дівчатами гуляти?

По чім же вони молодість свою будуть знати?» [3, с. 285].

На вечорницях побутував звичай «пробного шлюбу», при чому вибір пари здійснювався вільно й ні до чого не зобов'язував. У характерній для України свободі шлюбних звичаїв до певної міри відбивалися традиції вечорниць - маємо на увазі повсюдно поширений «шлюб на віру», тобто, без будь-якого документального підтвердження, близький до нього шлюбний звичай « на піч» на Наддністрянщині, який захищав честь спокушеної дівчини, шлюб «на совість», який укладався лише з покритками, знімаючи з них провину, - на Волині [9, 428]. Молодь у більшості регіонів України XIX - початку XX ст., була порівняно самостійна, вирішуючи проблему створення сім'ї. Як стверджує О. Курочкін, «принаймні на етапі дошлюбного спілкування українська дівчина, на відміну від багатьох своїх ровесниць, могла вільно говорити про власні симпатії і почуття, була вільна у виборі пари» [6, с. 13].

Сучасні дослідники звертають дедалі більшу увагу на розробку табуованої в радянські часи проблеми - вияву сексуальної свободи української жінки.

Для вправних у коханні дівчат і молодичь в українській мові знаходимо стільки синонімічних назв, скільки, на думку О. Стражного, «годі шукати в будь-якій іншій»: «залицяльниця, пестуха, перелюбка, приспанка, хорошуля, баламутка...» [8, с. 244], при чому більшість з них мають не стільки осудливий, скільки жартівливо-пестливий відтінок.

Звичайно «терпимість» щодо недозволеного кохання, яка виразно звучить лише в жартівливих і сороміцьких піснях, прислів'ях та приказках, не можна трактувати однозначно. Добре відомі народні звичаї обмазувати дьогтем ворота дівчат, які втратили цноту. «Сороміцтво», «блуд», «блуденство», розпусту однозначно засуджувала як народна мораль, так і церква, яка вважає перелюбство одним із смертних гріхів. «... Прислів'я, приказки й гумористичні співанки не можна сприймати за чисту монету, - відзначає О. Стражний. - Але все-таки з пісні слів не викинеш: у цих національно-амурних фантазіях віддзеркалено еротичний світогляд українців, їхню неймовірно багату палітру сприйняття любові, еротики, сексу» [8, с. 246]. Дослідник правомірно говорить саме про національно-амурні фантазії, оскільки «терпимість» щодо гріховного кохання в усіх його проявах виявлялася більшою мірою у фольклорі, ніж у життєвій реальності, а карнавальне «подолання» моральних табу в жартівливих піснях не стільки розхитувало, скільки зміцнювало моральні канони, утверджені у традиційному українському суспільстві. Водночас саме еротичний фольклор відкриває шлях до всебічного наукового осмислення такої малодослідженої ділянки народної культури як еротика й сексуальні відносини.

Далеко не таким терпимим, як у жартівливих піснях, було ставлення до гріховного кохання в життєвій реальності, хоч міра суворості покарання за аморальну поведінку була різною в різних регіонах України. «Залежно від того, які норми звичаєвого права, наскільки проявляється осуд аморальної поведінки і які засоби покарання, - відзначає А. Пономарьов, - можна з достатньою визначеністю судити про ступінь демократизації шлюбно-сімейних відносин» [9, с. 431]. Так, досить високий ступінь демократизації шлюбно-сімейних відносин характерний для Лівобережжя й Поділля, де сформувався відмінний від ряду інших регіонів погляд на статеві відносини молоді. Звичаєво-правовим виявом цього погляду було те, що на Лівобережжі позашлюбні діти, як правило, мали право на спадщину; на Східному Поділлі вони набували такого права за певних умов (якщо діти перебували у діда з бабою); на Західному Поділлі взагалі позбавлялися права на спадщину. На Поділлі, як правило, не карали за перелюбство, як і тих, хто не зберігав вірність у коханні. Покриток на Волині висміювали так жорстоко, що вони були змушені полишати село. На Наддніпрянщині покриток осуджували менш суворо: вони не змушені були «бігти з села», однак мали проблеми з одруженням. У Карпатському регіоні, де був сильний вплив церкви, попи ганьбили «нечесних волочуг» у проповідях, однак сільська громада ставилася до «грішних» дівчат терпиміше, хоч їм і заборонялося відвідувати молодіжні зібрання. Дівчина-покритка в Карпатах могла порівняно легко вийти заміж, однак вона позбавлялася права на виконання ряду традиційних весільних обрядів, зокрема, не могла вдягти весільний вінок, який символізував цнотливість нареченої. Серед українського населення Бессарабії побутував обряд «виводу покритки з танцю» «під голий бубен», який здійснював один із парубків [9, с. 431]. Загалом наприкінці XIX ст. в Україні вже не траплялися прояви жорстоких покарань за гріховне кохання, як от биття «нечесної» шнуром від церковних дзвонів, попередньо змочених у солоній ропі, вигнання з села, описане Т. Шевченком у поемі «Катерина», водіння по селу обстриженої, обмазані дьогтем, обтиканої пір'ям «непутящої» дівчини, описане П. Мирним в оповіданні «Нечесна» та ін. Вже на початку XIX ст. «... погляди народу на вади дівочого серця стали більш сприятливими», - відзначав І. Франко [10, с. 212]. Сприятливим чинником у процесі пом'якшення моральних норм дівочої поведінки була «усталена в українському середовищі система морально-етичних норм - лицарське ставлення до дівчат і жінок» [9, с. 431].

Ця система, що відзначалася гнучкістю і свободою звичаїв, створювала сприятливе середовище для виявів почуття кохання. Українські народні пісні про кохання, в яких яскраво виявляється етнічна своєрідність, відзначаються надзвичайним багатством відтінків, нюансів почуття.

Українські народні пісні про кохання часто мають форму діалогу, на що звертають увагу дослідники, вбачаючи в цьому вияв паритетності в коханні.

Розвиток діалогічної форми в українському пісенному фольклорі значною мірою зумовила традиційна звичаєвість молодіжних зібрань. А вже дівчата і хлопці, члени дівочьких і парубочьких громад, стояли на «вулиці» не разом - дівчата з одного боку, а хлопці окремо з другого.

Фольклористи й етнографи відзначали високий мистецький рівень виконавської майстерності хорів сільської молоді. Так, І. Озернянський 1912-го року писав про своє враження від почутих на «вулиці» в селі Майдан Юзвинський на Вінниччині пісень: «Не знаю, чи відчули б ми в найкультурнішому товаристві таку безмежну радість, таку непідробну веселість, таке щире витончене мистецтво співу... без диригента, без усякого керівництва?» [5, с. 167].

Спілкування у молодіжних громадах сприяло вільному вияву почуття, естетизації кохання і вільному вибору пари. Цей вибір міг, звичайно, згодом, коригуватися волею батьків, котрі керувалися передусім економічними розрахунками.

Висновки: У XIX - на початку XX ст. українська дівчина могла вільно висловлювати свої симпатії та почуття, була порівняно самостійна у виборі пари. Свобода шлюбних звичаїв, характерна для української етнокультури, до певної міри віддзеркалювала традиції молодіжних об'єднань.

Дівочі громади, поряд з іншими функціями, пов'язаними з соціалізацією, були своєрідними школами господарської та любовної магії, формуючи поширений в українській традиції тип дівчини-чарівниці й жінки-чарівниці.

Сприятливим чинником у процесі пом'якшення моральних норм дівочої поведінки були усталені в українському соціумі традиції лицарського ставлення до дівчат і жінок, що знаходили свій вияв у стереотипах і стандартах етикетної поведінки.

Важливою рисою дівочих пісень про кохання була поетизація цього почуття, а молодіжних зібрань - вечорниць, досвітків, «вулиць» - осердечення, охудоження засобами народної поезії гендерних стосунків, передача живих традицій соціостатевого мистецтва спілкування.

Джерела та література:

1. Вовк Хв. Студії з української етнографії та антропології / Хв. Вовк. - К.: Мистецтво, 1995. - 336 с.
2. Грушевська К. З примітивного господарства: Кілька зауважень про засоби жіночої господарської магії у зв'язку з найстарішими формами жіночого господарства // Первісне громадянство та його пережитки на Україні. - К., 1927. - Вип. 1-3. - С.9-44.
3. Грушевський М. Історія української літератури / М. Грушевський. - Т. 1 - К.: Либідь, 1993. - 391 с.
4. Жайворонок В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник /В. Жайворонок. - К.: Довіра, 2006. - 703 с.
5. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні /С. Килимник. - Кн. 2. - К.: Обереги, 1994. - 528 с.
6. Курочкін О. В. Українці в сім'ї європейській: Звичаї, обряди, свята /О. В. Курочкін, - К.: В-во «Бібліотека українця», 2004. - 248 с.
7. Пісня Явдохи Зухи: Записав Г. Танцюра. - К.: Наук. думка, 1965. - 810 с.
8. Стражний О. Український менталітет: Ілюзії. Міфи. Реальність /О. Стражний. - К.: Книга, 2008. - 368с.
9. Українці: історико-етнографічна монографія: У двох кн. - Кн. 1. - Опішне, 1999. - С. 428-432.
10. Франко І. Жіноча неволя в руських піснях народних //Франко І. Зібр. творів: У 50 т. - Т. 26. - К.: Наук. думка, 1980. - С. 210-253.